Вступ

Творчість митців-універсалістів є однією з найменш дискусійних і разом з тим найменш досліджених тем серед широкої проблематики кореспонденції мистецтв. Зазвичай про феномен Doppelbegabung, так званих мультиталантів, прийнято згадувати в літературознавчих оглядах міжмистецьких взаємодій, однак великоформатних досліджень творчості митців багатогранного обдарування з увагою до різних ділянок їхньої творчої діяльності обмаль. Безперечно, про найвідоміших універсалістів уже написані багаті фактографічним матеріалом монографії. Відомий німецький компаративіст Ульріх Вайсштайн ще 1979 року засвідчив перевиробництво розвідок про величних геніїв і акцентував на пошуках об'єктів вивчення серед постатей меншого рангу і менш затребуваних[1]. Отож на часі дослідження інших авторів, що зуміли розкрити свої обдарування в літературі та образотворчому мистецтві, нехай вони й «меншого рангу та менш затребувані».

Проблематика мультиталантів особливо актуальна для української культури. Невипадково Юрій Шерех у примітках до статті «Микола Ґе і Тарас Шевченко: мистець у відмінному контексті» акцентує «прояви універсалізму в українській культурі й просвітянський нахил їх не помічати»[2], тим самим орієнтуючи літературознавців за актуальною дослідницькою стратегією міжмистецьких порівнянь. Прикметно, що в кінці XX — на початку XXI століть посилився інтерес літературознавців до проблематики міжмистецьких інтеракцій, зокрема й до питань творчої екзистенції й художньої практики мультиталантів. В українській науці про літературу з'явилася масштабна розвідка Лесі Генералюк «Універсалізм Шевченка. Взаємодія літератури і мистецтва» (Київ, 2008)[3], а згодом монографія Наталії Гавдиди, присвячена творчості

---

[1] Вайсштайн У. Порівняння літератури з іншими видами мистецтва : сучасні тенденції та напрями дослідження в літературознавчій теорії і методології // Сучасна літературна компаративістика: стратегії і методи : антологія / за заг. ред. Д. Наливайка. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. С. 372–410.

[2] Шерех Ю. Микола Ге і Тарас Шевченко: мистець у відмінному контексті // Шерех Ю. Пороги і запоріжжя : Література. Мистецтво. Ідеології : у 3 т. Харків : Фоліо, 1998. Т. 2. С. 78.

[3] Генералюк Л. Взаємодія літератури і мистецтва : Начерк теорії словесно-візуальних інтеракцій // Studia methodologica. Вип. 29. Тернопіль : Ред.-вид. відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка. С. 81–89.

Богдана Лепкого[1]. За хронологією наступним кроком в освоєнні цієї тематики мали б стати українські митці XX–XXI століття, кількість яких феноменально збільшується[2].

Особливо врожайним на такі таланти був період 20–30 років XX століття. Як слушно зазначає Микола Ільницький, «поезія міжвоєнного двадцятиліття, як рідко коли в інший період, розвивалася у тісному зв'язку з іншими видами мистецтва, передусім з мистецтвом образотворчим»[3]. Історія культури — це історії митців. До поетичної творчості звернулися в той час у Галичині такі знані художники, учні школи Олекси Новаківського, як Святослав Гординський, Володимир Гаврилюк, працював у царині графіки і поезії Іван Крушельницький. Знайшлися так звані Doppelbegabungen українського походження і в еміграції: ще в 1920-х роках видали поетичні книжки Василь Хмелюк і Галя Мазуренко, а наприкінці 1930-х входить у літературу Оксана Лятуринська.

Значно рідше, а все ж траплялися серед малярів того часу й прозаїки[4]. Зокрема, писав прозу відомий художник-графік, різьбяр і маляр, учасник Асоціації незалежних українських мистців (АНУМ), Василь Масютин. Його фантастичні повісті, писані німецькою мовою, як стверджує Святослав Гординський, мали великий успіх серед читачів[5]. Доповнює прозаїків відомий маляр родом із Закарпаття — Адальберт Ерделі: 1922 роком датований роман «Дімон», у 1920-ті роки написаний «роман з життя підкарпатського художника у Мюнхені» «ІМЕН» та інші твори цього митця, переклади яких українською мовою були видані лише 2012 року[6]. Цікавими є мемуарні твори художників, що наближають нас до розуміння і творчих особистостей митців, й епохи в цілому. Талант Олекси Грищенка як мемуариста викликає не менше захоплення, ніж його малярська спадщина.

Безперечно, цей спалах універсалізму не міг пройти непомітно для критики, яка не завжди була доброзичлива до тих, хто змінив пензля на письмен-

---

[1] Гавдида Н. Літературно-малярський дискурс творчості Богдана Лепкого : монографія. Київ : Смолоскип, 2012. 228 с.

[2] Таке освоєння справді відбувається: у Харкові 2018 року вийшла монографія Людмили Соколюк «Михайло Жук: мистець-літератор», у якій авторка-мистецтвознавець охоплює не лише мистецьку, а й літературну творчість універсала рідкісного типу.

[3] Ільницький М. На перехрестях віку // Ільницький М. Над рікою часу : Західноукраїнська поезія 20–30-х років. Харків : Фоліо, 1999. С. 5.

[4] Прозові твори різного ґатунку є в літературному доробку другої половини XX ст. у Галі Мазуренко, Оксани Лятуринської та інших, однак у цій книзі вони не були матеріалом текстуального аналізу.

[5] Гординський С. Між фантастикою, історією і дійсністю (Творчість Василя Масютина) // Святослав Гординський про мистецтво : зб. ст. / упоряд. Х. Береговська. Львів : Апріорі, 2015. С. 321.

[6] Ерделі А. ІМЕН: літературні твори, щоденники, думки. Ужгород : Вид-во О. Гаркуші, 2012. 440 с. Незважаючи на мовне питання та космополітизм Ерделі, які неминуче провокують дискусії щодо причетності митця до української культури, його літературна творчість становить величезний інтерес в аспекті нашого дослідження та надає масив надзвичайно цінних матеріалів до вивчення проблеми.

ницьке перо. «Прегарна це була доба, коли казали, що малярство це німа поезія, поезія — голосне малярство», — тужить Михайло Рудницький за минулими епохами, нарікаючи на свій час, коли і малярі, і поети «кричать голосними плямами». Літературознавець іронізує над сучасниками, згадуючи, що «в останніх часах не один наш маляр проміняв пензель на перо тому, що папір і чорнило не коштують майже нічого. Від такої зміни малярство і мистці стали популярніші серед нашого загалу, але малярство і поезія тратять на цьому сильно»[1]. Що ж, критика завжди мусить бути вимогливою. А історії літератури належить оцінити та вписати «крик голосними плямами» в контекст минулого й сучасного письменства.

Через два десятиліття спробував пояснити цей феномен національної культури Євген Маланюк, який враховував і мінуси літературної творчості митців універсального характеру, розглядаючи потребу в писанні як «*вихід з безвихідности*, в якій опинилося на чужині ціле *покоління*»[2]. І це слушно: еміграція стала спільною життєвою домінантою, що дала імпульси до літератури, якій це *спізнене покоління*, за висловом Маланюка, «(трагічно і парадоксально) віддало свої сили і життя»[3]. «Вихід з безвихідности» був онтологічною потребою творчості, що для кожного з авторів набувала своїх модифікацій: необхідністю висловити внутрішньо пережите, реагувати на історичні події, теоретизувати власне мистецтво, а для когось творчість ставала і своєрідним терапевтичним засобом у злигоднях жорстокої доби. Євген Маланюк орієнтує використати генераційну ідею як один із методів дослідження соціокультурного простору тієї епохи. Поколіннєвий принцип постає об'єднавчою основою й оптимальною опцією для розбудови дискурсу митців-універсалістів, що охоплює як міжвоєнний період їхньої творчості, так і подальшу творчу реалізацію. Важливо наголосити й на часі міжвоєння як сприятливій порі для розквіту генерації українських мультиталантів, зосередження яких спостерігалося передусім у Західній Україні та еміграції. Нам імпонує ґрунтовне обумовлення дефініції «міжвоєнна література», яке здійснила Ольга Харлан. Характерно, що дослідниця теж актуалізує поколіннєвий підхід, констатуючи прихід у літературу нової генерації, «з моральним тягарем перемог і поразок боротьби за національну незалежність, з розумінням свого шляху України у світовій історії, незалежних у судженнях, з розмаїтими ідеями щодо розвитку української літератури»[4]. Художники-письменники додали нових відтінків до палітри тогочасного українського літературного процесу.

---

[1] Рудницький М. Малярі і поети // Назустріч. Львів, 1935. Ч. 19. С. 1.

[2] Маланюк Є. Спізнене покоління. Леонід Мосендз та інші // Маланюк Є. Книга спостережень. Торонто : Гомін України, 1962. Т. 1. С. 173.

[3] Там само. С. 175.

[4] Харлан О. Д. Українська та польська література міжвоєнного двадцятиліття: катастрофічні ландшафти // Наукові записки Бердян. держ. пед. ун-ту. Серія : Філологічні науки. 2014. Вип. 1. С. 194.

Для митців вихід поза контекст арту означав творче самоутвердження. Дебют у літературі важливий передусім для них самих, постаючи однією із форм буття, що дає змогу вийти за межі свого «я». На таких аспектах раннього твору автора наголосила Ярина Тарасюк, виснувавши, що «текст цей потрібен самому авторові як єдина можливість віднаходження себе у світі, як точка збирання себе, унікального, у світі, де він без тексту розсипається і нескінченно множиться»[1]. Автор у нашому дослідженні шукає себе, попередньо передавши мистецьке послання аудиторії, тож його втілення в літературне іншобуття — виклик для літературознавчої діагностики. Універсалізм як різнобічність, багатоплановість талантів, здатність митця креативно функціонувати в різних мистецьких контекстах становить інтерес у практико-теоретичному аспекті (дослідження якого дає змогу окреслити магістралі внутрішніх програм авторів), у світоглядному аспекті (таке вивчення рентгенує різнобічні естетико-філософські вияви тогочасної культури, історико-соціальні впливи), в аспекті, так би мовити, «технічному», що безпосередньо аналізує наслідки взаємодії мистецтв, передусім малярських «слідів» у літературі.

Тяжіння до універсалізму, представлене вже згаданими творчими особистостями, претендує на унікальність в історії нашої літератури, що у свій спосіб збільшувало масштаби українського відродження, яке в радянській Україні приречене було стати розстріляним. Були і до цього часу талановиті митці, творчість яких поцінована і в літературі, і в образотворчому мистецтві, однак до періоду міжвоєння українська культура ще не знала такого творчого шаленства й одержимості мистецтвом. Саме тексти вже згаданих митців-універсалістів можуть допомогти розкрити специфіку їхнього творчого мислення через стратегії диверсифікацій від одного виду мистецтва до іншого, а також стають одним із ракурсів характеристики взаємозв'язків літератури й образотворчого мистецтва того періоду взагалі. Прикметно, що творчість більшості з них досі не стала матеріалом системного компаративного літературознавчого вивчення. Тому ретельні студії над поетикою наших письменників-художників у зв'язку з вивченням важливих проблем їхньої творчості в суміжному мистецтві в еволюції розвитку таланту відкривають несподівані нюанси творчих портретів, важливі в історико-літературному аспекті.

Дослідницька програма літературної творчості мультиталантів потребує окреслення проблематики й гнучкої методології, яка б дала змогу адекватно розкрити спектр означених питань. Мета дослідження — аналіз поетикальних особливостей різножанрового літературного доробку письменників-художників у площині інтермедіальності, що передбачає розв'язання зокрема таких завдань, як зіставлення літератури й мистецької творчості кожного з авторів, ідейно-тематичних векторів цих художніх практик, їхньої хронотопної, стильової та композиційної специфіки. Узявши за основу вивчення письма укра-

[1] Тарасюк Я. Нульовий твір. Ранні романи Франсуа Моріака : монографія. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2015. С. 171.

їнських універсалістів міжвоєння, робочою гіпотезою цього дослідження запропоновано таку тезу: художні реалізації діалогу з образотворчим мистецтвом і збагачення літератури його засобами зумовлюються творчою практикою авторів в іншому виді мистецтва, художнім мисленням мультиталантів, таким чином, література універсалістів осмислюється в проблемно-методологічних параметрах інтермедіальності й феноменології.

Перший розділ обґрунтовує естетико-філософські аспекти зв'язків образотворчого мистецтва та мистецтва слова, висвітлює теоретичні проблеми міжмистецьких взаємодій та репрезентує інтермедіальну методологію, вироблену у процесі дослідження.

Другий розділ експонує в сюжеті дослідження огляд мистецького універсалізму, творчості тих, хто вийшов поза контекст мистецтва пензля й різця, саме в широкому контексті культури: у діахронії — в українській культурі та в синхронії — з європейськими модерністськими спрямуваннями.

У третьому розділі акцентовано на важливих теоретичних питаннях міжмистецького діалогу, як-то часопростір, колористика, метафора (словесна й зображальна). Теоретичні узагальнення тут здійснено на підставі обсервації творчої практики як мультиталантів, що стали «героями» нашої розвідки, так і митців інших національних культур різних часів.

У наступних розділах конкретизовано теоретичні напрацювання на прикладах творчості митців — у поезії, прозі, літературі мемуарного характеру. Окремо варто прокоментувати постать Святослава Гординського, багатогранна творчість якого не має аналогів для порівняння серед інших авторів. Якщо його рання літературна творчість продуктивна в аспекті аналізу міжмистецьких трансформаційних процесів, то пізніша діяльність митця упевнено розкладається на дві диференційовані сфери, у кожній з яких він самодостатній митець — художник і письменник, мистецтвознавець і літературознавець. Тому мистецька практика Гординського, у сумі двох царин, розглядається під інтертекстуальним кутом зору з фіксацією доказових контактів між мистецтвами.

Освоєння літературно-мистецької спадщини Святослава Гординського, Володимира Гаврилюка, Івана Крушельницького, Оксани Лятуринської, Василя Хмелюка, Галі Мазуренко, Василя Масютина, Адальберта Ерделі, Олекси Грищенка в синтетичному аспекті сприятиме формуванню концепції інтегрованого підходу до творчості цих художників і письменників, а також увиразнить контакти літератури з образотворчим мистецтвом періоду міжвоєння, творчі імпульси з якого відчуватимуться впродовж усього XX століття.

***

Це дослідження стало можливим завдяки сприянню й допомозі моїх консультантів — професора Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника *Володимира Григоровича Матвіїшина*, який передчасно відійшов у засвіти, та професора цього ж університету *Степана Івановича Хороба*.

Висловлюю найглибшу вдячність моїм подругам і колегам зі школи Нонни Хомівни Копистянської — професору Львівського національного університету імені Івана Франка *Світлані Маценці* за слушні поради й підтримку та доцентові Української академії друкарства *Оксані Левицькій* за спонукання й постійну допомогу. Безмірно вдячна проректору з наукової роботи Львівської національної академії мистецтв *Роману Яціву* за люб'язно надані матеріали та розкіш спілкування.

Щиро дякую пані *Христині Кудрик* за люб'язну згоду використати роботу «Поза контекстом. Ч. 4» в оформленні книги та приязне листування.